Interpretácie konca 2. svetovej vojny v dejinách a v historickej pamäti

Peter Mulík

V roku 2025 venujú vedecké a kultúrne inštitúcie na celom svete veľkú pozornosť koncu 2. svetovej vojny. Nielen historici, ale aj spisovatelia, publicisti, politici a odborníci z rôznych európskych krajín diskutujú o rôznych skúsenostiach a dôsledkoch vojnového obdobia a konca vojny. Cieľom je umožniť európsky pohľad na problematiku. Naším cieľom je pokúsiť sa zladiť európsky a slovenský pohľad na problematiku historickej pamäti. Touto témou som sa zaoberal pred 10 rokmi pri 70. výročí konca vojny v kolektívnej monografii, kde som v časti *Namiesto úvodu* napísal *Stereotypy hodnotenia dejín vyplývajúce z vojenských a politických dôsledkov konca 2. svetovej vojny.*[1]

Platí nepísaná zásada, že status quo, ktoré nastolili víťazi vojny, je trvalo platná podmienka interpretácie dejín. Interpretácia dejín 2. polovice 20. storočia je trvalo silne podmienená výsledkami 2. svetovej vojny. To platí všeobecne, ale v niektorých krajinách zvlášť. Tie boli nielen politické, ale aj ideologické. Historik by mal byť oslobodený od tohto tlaku a skúmať iba faktografiu. A to aj napriek tomu, že vojny sú nespornou súčasťou ľudských dejín, čo niektorí eufemisticky definujú ako pokračovanie diplomacie inými prostriedkami. V čase, keď ničivosť zbraní dosiahla možnosť zničenia ľudstva a boli pevne zadefinované ľudské práva, ani historik by nemal vnímať vojnu, víťazstvá a prehry v nej ako jeden z prostriedkov na riešenie medzinárodných konfliktov, ani ako pozostatok čestných rytierskych súbojov alebo nebodaj športu, kde je nutný víťaz a porazený. Ide o mnohovrstevnatý proces vnímania a poznania, ktorého efekt stále slabne. Pretože 80 rokov je pomerne dlhý čas, pamätníci už nie sú prítomní, alebo sa ich pamäťové schopnosti stali krehkými. Rozhodujúcim výsledkom vnímania a poznania reality je dodnes transatlantický Západ ako geopolitická a ekonomická sila. Ďalším ponaučením je, že vojenské posúvanie hraníc stojí oveľa viac, než koľko zarobí.[2]

V moderných vojnách niet skutočných víťazov – sú iba porazení. Jediným víťazstvom by bolo, keby sa vojne predišlo. V historiografii by nemal mať miesto ani nijaký vojnový heroizmus, lebo padlí vojaci na všetkých stranách šli do vojny pod tlakom moci a najväčšími a najhroznejšími obeťami vojny je nevinné, neozbrojené civilné obyvateľstvo.

---

[1] MULÍK, Peter a kol. *Rok 1945 v slovenských a európskych dejinách*. Bratislava : Matica slovenská, 2016, s. 7-21.

[2] LUFT, Elisabeth – MUNKLER, Herfried. 80 Jahre Kriegsende: Verblasst die Erinnerung? In *Zeitgeister. Das Kulturmagazin des Goethe Instituts*. Online: https://www.goethe.de/prj/zei/de/art/26647661.html [cit. 10. 9. 2025].

Obsadenie, oslobodenie alebo okupácia?

Oslavy víťazstva nad Nemeckom a oslobodenia od nacistickej totality sa v roku 1945 konali v celej Európe. Bezpodmienečná kapitulácia wehrmachtu 8. mája 1945 a úplne obsadenie krajiny znamenali, že sa Nemecko ocitlo v nulovom bode. Zrútila sa nielen národnosocialistická vláda, ale bol zničený aj nemecký národný štát. Nemci sa museli v tejto chvíli vyrovnať s kolapsom celej infraštruktúry, starosti o zachovanie samotnej existencie komplikovali prívaly miliónov utečencov a vyhnancov.

Očakávaný mier však zostal len v počiatočných štádiách. Konflikty podobné občianskej vojne vypukli okrem iného vo Francúzsku, Taliansku a Nórsku. Počas obnovy bývalej Juhoslávie bojovali nacionalistické skupiny ako ustašovci a četníci proti komunistickým partizánom vedených Josipom Brozom Titom, pričom prví dvaja boli podporovaní Západom, druhí Sovietskym zväzom. Najnásilnejšia občianska vojna, ktorá sa zintenzívnila aj zvonku, zúrila v Grécku až do roku 1950. V bývalom východnom Poľsku, dnes západnej Ukrajine, pokračovali masakry medzi rôznymi skupinami ukrajinských nacionalistov a bojovníkov protisovietskeho odboja, rovnako ako krvavo prebiehala resovietizácia v pobaltských štátoch. Počas tohto obdobia prebiehajúceho vojenského násilia pokračoval ďalší aspekt vojny: etnické čistky[3] a nútená migrácia. Ľudia utekali, vracali sa alebo boli vyhnaní; bolo to obdobie „Európy v pohybe“[4]. Táto fáza, zmes regionálnych vojen a nútenej migrácie, dominovala veľkým častiam Európy až do roku 1950. Až potom sa de facto vojna v Európe definitívne skončila.

Pojem osloboditeľská vojna územia ZSSR, ktorú v Rusku a Bielorusku dodnes nazývajú aj Veľkou vlasteneckou vojnou, by sa mal používať iba na vojenské operácie po hranice ZSSR z augusta 1939, potom to už bolo obsadzovanie Nemeckom obsadených alebo ovládaných území. Dobrí vojenskí stratégovia správne predpokladali, že Nemecko vojnu prehrá, ale nerátali s tým, že to bude trvať tak dlho. Churchill sa posťažoval svojmu ministrovi Haroldovi Macmillanovi: *„Nemecko je vybavené, aj keď to ešte chvíľu bude trvať, než sa tá pohroma upokojí. Skutočný problém je teraz Rusko.“*[5]

Sovietske vytláčanie nemeckej okupácie z juhovýchodnej Európy obyvatelia týchto území vnímali rozdielne. V Estónsku, Lotyšsku a Litve vnímali príchod Červenej armády ako fakt, že nemeckú okupáciu vystrieda obávaná sovietska okupácia. Obavy Estóncov, Lotyšov a Litovčanov sa naplnili hneď po prechode frontu. Nasledovali sovietske represie, deportácie, popravy.[6] Na západnej Ukrajine – v Haliči prijímala veľká časť Ukrajincov

---

[3] Slovenský aspekt etnických čistiek spracoval ŠTEFANICA, Ján. Povojnový odsun a výmena osôb maďarskej národnosti zo Slovenska ako riešenie problému revizionizmu (1945 – 1948). In MULÍK, Peter a kol. *Rok 1945 v slovenských a európskych dejinách*. Bratislava : Matica slovenská, 2016, s. 195-215.

[4] Pozri KULISCHER, Eugen (ed). *Europe on the move : war and population changes 1917-47*. New York : Columbia University, 1948. Druhé vydanie: Leipzig – Frankfurt : Deutsche Nationalbibliothek, 2013, 256 s.

[5] JOHNSON, Paul. *Dějiny 20. století*. Praha : Rozmluvy, 1991, s. 422.

[6] GOECKEL, Robert. Die sowjetische Politik gegenüber der katholische Kirche in Lithauen 1940-1949. In HÜBSCHER, D. Wolf (ed.). *Der Weg der katholischen Kirche in verschiedenn realsozialistischen Ländern in den Jahren 1945 bis 1948/49. Referate : 4. Berliner Staat-Kirche-Kolloquium vom 18. bis 20. mai 1995.* Berlín : Gesellschaft zur Förderung vergleichender Staat-Kirche-Forschung, 1995, s. 54.

Červenú armádu s veľkou obavu (desaťtisíce opúšťali svoje domovy s ustupujúcou nemeckou armádou), pamätajúc si na sovietske represie v rokoch 1939 – 1941, keď toto územie obsadil ZSSR po porážke Poľska.[7] V Poľsku prijímali Červenú armádu ako „osloboditeľku od Nemcov", ale nie vždy ako nositeľku slobody. Jednoznačne pozitívne vnímali Červenú armádu v Čechách a na Morave, lebo benešovský exilový odboj bol zladený so stalinským ZSSR. Rumunsko, štát, ktorý prešiel na stranu Spojencov v auguste 1944, vnímal Červenú armádu ako vojenskú silu, s ktorou rumunskí vojaci prelievali krv až po dobytie Berlína, hoci Rumunsko sa, na rozdiel od obnovenej ČSR, ocitlo na strane porazených štátov a platilo ZSSR vojnové reparácie. Maďarsko vnímalo obsadenie Červenou armádou ako porážku a okupáciu krajiny, ktorá bola podobne ako Slovensko, členom Paktu Osi a jeho vojaci až do konca bojovali na strane Nemecka. V sovietskom zajatí sa ocitli desaťtisíce maďarských vojakov.

Aj historiografie veľkých národov (americká, ruská, britská, francúzska atď.) sú pri interpretácii dejín tohto obdobia stále ovplyvnené politickým hodnotením, nastoleným na konci 2. svetovej vojny, ktorý zásadným spôsobom ovplyvňuje práve jej vojenské súvislosti.[8] Vyzdvihuje sa najmä vojenský zámer vojny – prispieť k porážke Nemecka, s čím sa zhoduje so zámermi celej protifašistickej koalície Spojencov a Sovietskeho zväzu. Táto ideológia víťazov vojny limituje aj historiografiu. Historici by sa nemali vyjadrovať jazykom politikov. Nevidno úsilie o objektivizáciu. Historik by mal považovať za neprimerané a nesprávne viazať výklad dejín na výsledky 2. svetovej vojny. Nemožno trvalo deliť svet na „víťazov", ktorí mali „pravdu", a porazených, ktorí nemali „pravdu", ba ani právo brániť sa. Žiaľ, obidve svetové vojny sa neskončili mierom medzi bojujúcimi stranami, ale diktátom jednej strany a pokorením druhej strany. To predtým v medzinárodnom práve nebolo. Aj porazený nestratil tvár. Tú zmenu spôsobila jednak nacistická ideológia, ale aj neadekvátna chuť na pomstu zo strany „víťazov". Spolitizovaná historiografia od roku 1945 ovplyvnila zásadne aj kolektívne historické pamäte jednotlivých národov.

Obraz komunistického totalitného ZSSR a 2. svetová vojna

Vojna spôsobila, že Sovietsky zväz – pred vojnou ostrakizovaný štát s pochybnou povesťou, sa stal spolu s Veľkou Britániou a Spojenými štátmi americkými krajinou

---

[7] ŠMIGEĽ, Michal. Protikomunistické a antisovietske aspekty pôsobnosti oddielov Ukrajinskej povstaleckej armády na území Slovenska v rokoch 1945 – 1947. In JAŠEK, Peter (ed.). *Protikomunistický odboj v strednej a východnej Európe*. (Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie Bratislava 14. – 16. novembra 2011). Bratislava : Ústav pamäti národa, 2012, s. 455-457. Pozri SZCZEŚNIAK, Antoni – SZOTA, Wiesław. *Droga do nikąd. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce*. Varšava : Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej,1973, 587 s.

[8] ADAMCZYK, Richard D. – MACGREGOR, Morris J. (eds.). *United States Army in World War II: Reader's Guide*. Washington : Center of Military History; United States Army, 1992, 173 s.; ENSER, Alfred. George Sidney. *A Subject Bibliography of the Second World War, and Aftermath: Books in English, 1975-1987*. Brookfield, Vt. : Gower, 1990, 287 s.; HOGG, Ian V. *Dictionary of World War II*. Lincolnwood, Ill. : NTC, 1996, 264 s.; KEEGAN, John. *Who's Who In World War II*. New York : Oxford University Press, 1995, 182 s.; POLMAR, Norman B. – ALLEN, Thomas B. *World War II: America At War, 1941-1945*. New York : Random House, 1991, 940 s.; KEEGAN, John. *The Second World War*. New York : Viking, 1990, 608 s.

rozhodujúcou o povojnovom usporiadaní sveta. V priebehu sa vytvárali rôzne formy spolupráce týchto mocností. Mimoriadny význam nadobudli schôdzky ich vedúcich predstaviteľov Roosevelta, Stalina a Churchilla. Napriek rozdielnym názorom vo vnútri ich koalície sa problémy riešili rokovaním s cieľom nájsť spoločného menovateľa. Tým bola istá forma diktátu, ktorý určoval povojnové usporiadanie sveta, najmä Európy. Tzv. Veľká trojka, podobne ako Mníchovská konferencia v septembri 1938, menila hranice, určovala formu vlády jednotlivých krajín.

Z tohto hľadiska malo mimoriadny význam druhé stretnutie tzv. Veľkej trojky v Jalte, kde sa riešila najmä otázka povojnového osudu Nemecka, ale aj Poľska. Dôležitým bodom bolo prijatie Deklarácie o oslobodenej Európe, v interpretácii ktorého od začiatku vznikali zásadné rozdiely medzi Sovietskym zväzom a západnými mocnosťami.

Postavenie ZSSR malo po skončení vojny dva odlišné aspekty – zahraničnopolitický a vnútorný. Zahraničnopoliticky sa ZSSR stal veľmocou prvého rangu – kontrolované územia. Jeho prestíž bola neporovnateľná so stavom pred vojnou, hoci paradoxne do júna 1941 bol komunistický Sovietsky zväz rovnakým agresorom ako nacistické Nemecko. Obsadenie rozsiahlych území východného Poľska po 17. septembri 1939, napadnutie Fínska s územnými ziskami. Anexia Besarábie a severnej Bukoviny na úkor Rumunska a anexia troch pobaltských republík Litvy, Lotyšska a Estónska – predstavoval taký rozsiahly územný zisk, dosiahnutý agresívnymi metódami politiky, že miesto ZSSR medzi víťazmi vojny je tým spochybniteľné. Okrem iného aj preto, že tieto územné zisky, počas spojenectva ZSSR s Nemeckom, rokovania „veľkej trojky" a povojnová mierová konferencia Sovietskemu zväzu uznali.

Sovietska politika sa riadila zásadou – úplnosť dosiahnutého víťazstva musí zodpovedať plnosti využitia tohto víťazstva. Hlavné body tohto plánu súviseli s ideológiou tzv. svetovej socialistickej revolúcie. Išlo najmä o vytvorenie pevného bloku vazalských štátov v strednej a juhovýchodnej Európe, získanie vplyvu pri riadení Nemecka, preniknúť do čiernomorských úžin a získať podiel na okupácii Japonska. Akosi imanentne obsahoval tento plán aj podporu ľavicových hnutí na celom svete. Táto politika mala byť dlhoudržateľná, preto sa nerobili nijaké radikálne kroky, ktoré by podráždili Západ, ktorý v Postupime už dával najavo, že nebude tolerovať nárast sovietskeho kolosu. V priebehu šiestich mesiacov po Postupime bolo stále zrejmejšie, že západné veľmoci hodlajú svet pred ZSSR uzamknúť. Eliminovali jeho prenikanie do Japonska a Iránu.

Vo vnútornej politike bolo ZSSR celkom na inej úrovni. Krajina bola zničená. Nielen vojnou, ale aj Stalinovými represiami. Obrovské straty v armáde boli neraz spôsobené chybami najvyššieho velenia.[9] Išlo o nepremyslené ofenzívne aktivity a používanie trestných práporov, ktoré bývali už vopred odpísané. ZSSR nepristúpil k Haagskej konvencii o zaobchádzaní so zajatcami, čím Nemecku umožnili kruté zaobchádzanie s nimi. Na rekonštrukciu zničených západných oblastí ZSSR použila sovietska moc aj

[9] Obrovské straty Červenej armády v roku 1941 neboli spôsobené len chybami vedenia či Stalinovými represiami, ale tým, že wehrmacht Červenú armádu zaskočil, predbehol v jej útoku na Európu plánovanom na leto 1941. Je o tom odborná literatúra aj v slovenčine či češtine (SOLONIN, Mark. 23. červen aneb Opravdový den "M", Praha : Vydavateľstvo Naše vojsko, 2010, 496 s.; SUVOROV, Viktor. Všechno bylo jinak, aneb kdo začal druhou světovou válku, Praha : Vydavateľstvo Naše vojsko, 2010, 304 s.)

asi 4 milióny zajatcov – z tohto 2 388 000 Nemcov. ZSSR začal v utajení hneď po vojne veľké vyzbrojovanie, najmä námorného loďstva. Obrovské finančné čiastky šli na výskum a výrobu jadrových zbraní. Vojna paradoxne posilnila stranícky aparát a veľmi stúpla spoločenská váha dôstojníckeho zboru. Milióny sovietskych ľudí v priebehu vojny spoznali však skutočnosť, že v krajinách mimo sovietskeho blahobytu sa žije oveľa lepšie. Stalin utužil kult osobnosti a totalitný charakter režimu.

Ako sa zmenila spomienka na druhú svetovú vojnu a jej koniec?

Viacerí historici, okrem iných historik Dan Diner,[10] sa v niektorých publikáciách zameral na problém kolektívnej pamäti vzťahujúci sa na koniec vojny v roku 1945. Rozličný západný, východný a koloniálny obsah tejto kolektívnej historickej pamäti platí na rok 1945, diferencuje charakter spomienok na túto udalosť v ešte väčšom rozsahu. Napríklad zhodenie atómových bômb na Hirošimu a Nagasaki, ako aj kapitulácia Japonska v lete 1945 je jej ázijským komponentom. Charakter a lokalizácia spomínaného druhu historickej pamäti sú národne determinované – s tým dôsledkom, že sa môžu stať predmetom, ba dokonca spúšťacím mechanizmom konfliktov medzi národnými kolektívnymi pamäťami. To však znamená, že rok 1945 nie je pravdepodobne vhodný ako míľnik budúcej paneurópskej kultúry postavenej na pamäti národa. Súčasné globálne krízy, riziká a katastrofy vytvorili zásadnú neistotu. Kedysi triumfálna modernita je charakterizovaná ako chyba, prešľap. Pokrok, sekularizácia a mechanizácia upadli u časti spoločnosti do nemilosti. Historik Dan Diner spochybňuje toto diskreditovanie a presvedčivo argumentuje v prospech chápania osvietenstva a modernizácie ako mnohostranného fenoménu. Len tak môžeme získať výhľad do rozmanitosti súčasných kultúr na Západe a mimo neho a tým možno aj vedomie jedinečnej možnej „ľudskej kultúry“.[11]

Je možné identifikovať najmenej tri fázy. Prvou fázou je tá – aspoň na Západe –, v ktorej bola celá vec vnímaná ako porážka či fixácia na bezpodmienečnú kapituláciu. Zároveň sa dostavila úľava, pretože bombardovanie sa skončilo a človek už nemusel očakávať, že bude režimom sankcionovaný alebo dokonca obesený za zbabelosť kvôli vyčerpávajúcim vyhláseniam, alebo odmietnutiu hlásiť sa pri Volkssturme. Zlom nastal v roku 1985 s prejavom Richarda von Weizsäckera, v ktorom on, ako bývalý podplukovník wehrmachtu, teda účastník vojny, označil 8. máj za deň oslobodenia. Tu sa pohľad odvracia od bezprostrednej porážky k dvanástim rokom režimu a oslobodeniu od neho,

---

[10] Dan Diner (narodený ako Donald Diner 20. mája 1946 v Mníchove) je nemecko-izraelský historik a politický publicista. Je emeritným profesorom moderných dejín na Hebrejskej univerzite v Jeruzaleme a riaditeľom (v rokoch 1999 až 2014) Inštitútu Simona Dubnowa pre židovské dejiny a kultúru, ako aj profesorom na Katedre histórie Univerzity v Lipsku. Diner je riadnym členom Filologicko-historickej triedy Saskej akadémie vied a humanitných vied; DINER, Dan. *Das Jahrhundert verstehen: Eine universalhistorische Deutung*. Mníchov : Pantheon Verlag, 2014, 400 s.

[11] DINER, Dan. *Aufklärungen. Wege in die Moderne*. Stuttgart : Reclam, Philipp, jun. GmbH, Verlag, 2017, s. 27.

pretože tí, ktorí stále lipli na svojich činoch vo vojne a každý večer sa pozerali na svoje medaily, už takmer nehrali nijakú spoločenskú rolu.[12]

O ďalších 40 rokov neskôr, čelíme skutočnosti, že Západ je rozdelený (aj ako výsledok aktivít prezidenta USA). Mnohí hľadia s obavou do budúcnosti, či sa k nám opäť neblíži globálny vojnový konflikt či autoritatívne režimy v populistickom háve. Takže sa môže stať, že o pár rokov nezostane nič z toho, čo sme sa naučili z 2. svetovej vojny.

Rok 1945 – ústredný bod európskej historickej pamäti

V nasledujúcom texte sa pokúsim v niekoľkých tézach z celoeurópskeho aspektu a na národných rovinách ukázať význam konsenzu a konflikty roka 1945. Rok 1945 je určite ústredným bodom európskej historickej pamäti (používa sa na to aj pojem vo francúzštine *lieu de mémoire* – miesto pamäti), ak nie dokonca prelomom v historickej pamäti dnes žijúcich Európanov.[13] Pritom sú udalosti roka 1945 a ich odraz v historickej pamäti nanajvýš diskutabilné, lebo v rôznych častiach Európy sa interpretujú celkom odlišne. Nemecký spolkový prezident Richard von Weizsäcker povedal v roku 1985 vo svojom známom prejave pri príležitosti 40. výročia ukončenia vojny okrem iného aj toto: *„Víťazstvo alebo porážka, oslobodenie od bezprávia a diktatúry, alebo prechod k novej závislosti, rozdeleniu, novým zväzkom, násilnému presúvaniu moci – 8. máj 1945 je dátumom s rozhodujúcim historickým významom v Európe.“*[14]

Pri definovaní odlišných interpretácií roka 1945 je veľmi dobre všimnúť si rozdelenie Európy podľa kultúrnych a nábožensko-historických kritérií na tri veľké historické regióny – západná Európa, stredná Európa a východná Európa. Strednú Európu možno členiť ešte na stredozápadnú a stredovýchodnú Európu. Hoci toto delenie vychádza z dlhodobých kultúrno-historických aspektov, pri skúmaní 2. svetovej vojny a začínajúcej sa studenej vojny[15] je veľmi evidentné.

---

[12] DÜLFER, Jost. Im Schatten des Zweiten Weltkrieges. Der Soldatentod in deutscher und internationaler Erinnerungskultur. In HAUSWEDELL, Corinna (ed.). *Soldatentod in heutigen Kriegen. Herausforderungen für politische Normenbildung und Erinnerungskultur*. Rehburg-Loccum : Evangelische Akademie Loccum 2009, s. 71-96. Jost Dülffer je profesor novších dejín 1982 – 2008 na Kolínskej univerzite. Zaoberá sa dejinami medzinárodných vzťahov, výskumom konfliktov a mieru. DÜLFER, Jost. Krieg, Kriegsende und -erinnerung in europäischer Perspektive. Die unterschiedlichen Erfahrungen von Krieg und Gewaltherrschaft in Europa. In *Jahrbuch des Kölnischen Geschichtsvereins 76*, 2005, s. 101-122.

[13] Lieux de Mémoire in East Central Europe. Experiences of the past and perspectives | ENRS

[14] Webový archív Nemeckého spolkového snemu: Príhovor spolkového prezidenta Richarda von Weizsäckera 8. mája 1985v plenárnom sále Nemeckého spolkového snemu k 40. Výročiu ukončenia 2. svetovej vojny. https://www.bundestag.de/dokumente/textarchiv/2025/kw19-de-gedenkstunde-rede-weizsaecker-1062288 [cit. 7. 10. 2025]. Pozri aj: <http://www.focus.de/politik/deutschland/historische-rede-vom-8-mai-1985-diese--rede-weizsaeckers-veraenderte-das-ansehen-deutschlands-in-der-welt_id_4443590.html> [cit. 7. 10. 2025].

[15] Už od roku 1945 môžeme hovoriť o permanentnom zvyšovaní napätia medzi USA a ZSSR. Problémy sa objavili už počas vojny na Jaltskej konferencii 4. až 11. februára 1945. Nezhody sa týkali hlavne hraníc Poľska so ZSSR a povojnového usporiadania Nemecka. Západné mocnosti navrhovali federáciu a Sovietsky zväz trval na jednotnom nemeckom štáte. Za začiatok studenej vojny sa považuje prejav amerického prezidenta Harry S. Trumana z 12. marca 1947, ktorým sformuloval novú smernicu zahraničnej politiky USA (Trumanova

Pri skúmaní európskej historickej pamäti na rok 1945 je azda najvýraznejšou zložkou jeho spojenecké či transatlantické vnímanie. V štátoch protihitlerovskej koalície rok 1945 v historickej pamäti znamená oslobodenie Európy, víťazstvo nad nemeckým nacizmom, ba často sa interpretuje ako „triumf demokracie". Táto interpretácia prevláda v západnej Európe, najmä vo Veľkej Británii a Francúzsku, vrátane USA, ako aj vo východnej Európe. Tam však v najväčšom rozsahu v postsovietskej Ruskej federácii.[16]

V stredozápadnej Európe, pod ktorou sa chápe najmä Nemecko a Rakúsko, má rok 1945 ako bod historickej pamäti dvojaký charakter. Na jednej strane znamená koniec totalitnej diktatúry, ktorý však zároveň znamenal pre tú časť európskeho kontinentu na dlhšie obdobie porážku štátu, rozvrat, ba dokonca katastrofu, okupáciu, uplatňovanie spravodlivosti víťaza a rozdelenie krajiny[17]. Vo východnej časti Nemecka to okrem toho znamenalo aj začiatok novej diktatúry.

Jaltská konferencia – historická spomienka

V stredovýchodnej Európe, myslíme tým najmä Poľsko a tri pobaltské krajiny Litvu, Lotyšsko a Estónsko, má rok 1945 jednoznačne negatívny význam, pretože je takmer totožný s historickou spomienkou na Jaltu[18]. Jalte predchádzala Teheránska konferencia, čo bolo vôbec prvé stretnutie Stalina, Roosevelta a Churchilla (tzv. Veľkej trojky). Konalo sa 28. novembra – 1. decembra 1943 v Teheráne. Na stretnutí sa rokovalo o otázkach, ktoré do značnej miery rozhodli o povojnovom osude strednej a východnej Európy. Churchill navrhoval rozšíriť pôsobnosť Spojencov v oblasti Stredomoria a pripraviť si tak podmienky na vylodenie na Balkáne. Tento návrh nevylučoval možnosť zároveň aj spojeneckého vylodenia na západe Európy a navyše by obmedzoval sovietske pôsobenie v strednej Európe. Pre Stalina, ktorý v tom čase už operoval podľa plánu na vytvorení satelitných krajín v strednej a východnej Európe, bol tento návrh neakceptovateľný a Roosevelt[19] sa bez váhania priklonil na sovietsku stranu. USA a Veľká Británia mali koordinovať svoje vojenské operácie v Európe so sovietskym generálnym štábom.

---

doktrína). Truman v prejave vyhlásil, že USA sa majú stať garantom slobody a demokracie všade vo svete a majú poskytovať pomoc krajinám ohrozených diktátormi, totalitou, či už zvonka, alebo zvnútra. Pomoc má byť finančná, hospodárska, ale aj vojenská. Pozri PETRUF, Pavol. *USA a studená vojna. Politika amerického imperializmu v Európe 1945 – 1949*. Bratislava : Nakladateľstvo Pravda, 1985, 277 s.

[16] Pozri ARON, Raymond. *Historie XX. století*. Praha : Academia, 1999, 869 s.

[17] Spojenci a ZSSR sa dohodli na demilitarizácii a odzbrojení Nemecka. Krajina mala byť, na rozdiel od pôvodného spojeneckého plánu, ktorý počítal s jej rozdelením na niekoľko samostatných štátov, rozdelená na štyri zóny, ktoré by boli spravované USA, ZSSR a Spojeným kráľovstvom. Posledná zóna bola na britský nátlak vymedzená Francúzsku, ktoré tým získalo aj miesto v kontrolnej komisii.

[18] Už v Teheráne dôležitým bodom rokovania bola poľská otázka, v ktorom Stalin žiadal východnú časť Poľska, v podstate v tom rozsahu, ktorý získal podľa spojeneckej zmluvy s Nemeckom v roku 1939. Spojenci súhlasili a bolo dohodnuté, že Poľsko ako kompenzáciu získa časť nemeckej ríše na západe. V podstate sa tak rozhodlo o poľských východných hraniciach na tzv. Curzonovej línii.

[19] Vedúci britského štábu v Teheráne Alan Brooke povedal: „Stalin má prezidenta (Roosevelta, pozn. P. M.) omotaného okolo malíčka." JOHNSON, Paul. *Dějiny 20. století*, s. 422.

„Jalta“ v historickej pamäti strednej a juhovýchodnej Európy znamená zradu zo strany vlastných anglo-amerických spojencov prostredníctvom vydania Stalinovi a kontinuálny prechod od jedného diktátorského, cudzieho etnického režimu k druhému. Jaltská konferencia bola jedným zo stretnutí hlavných predstaviteľov ZSSR, USA a Spojeného kráľovstva (Stalina, Roosevelta a Churchilla) počas 2. svetovej vojny, ktoré sa konalo medzi 4. a 11. februárom 1945. Stretnutie malo krycí názov *Argonaut* a hlavnými otázkami, o ktorých sa rokovalo, bol vzťah Spojencov k Nemecku a Francúzsku, znova sa prerokovávala poľská otázka a vznik OSN.[20] V Jalte sa podpísala *Deklarácia o slobodnej Európe*, v ktorej sa USA, ZSSR a Spojené kráľovstvo zaviazali, že nechajú na oslobodených európskych územiach prebehnúť demokratické voľby. Zároveň sa mocnosti zaviazali pomáhať národom oslobodeným od nacistov riešiť demokraticky ich politické a hospodárske problémy. Východné časti Nemecka (Sliezsko, Pomoransko, Východné Prusko) mali pripadnúť pod poľskú a sovietsku správu. Obyvateľstvo (asi 15 miliónov Nemcov) malo byť z týchto území odsunuté na západ.[21]

V Poľsku mala vzniknúť demokratická dočasná vláda, v ktorej by mal zastúpenie aj nekomunistický odboj a zástupcovia londýnskej exilovej vlády. Toto rozhodnutie bolo porážkou Britov a Američanov, pretože prakticky znamenalo len doplnenie bábkovej lublinskej vlády,[22] riadenej z Kremľa. Pôvodnú požiadavku na odvolanie tejto vlády sa u Stalina nepodarilo presadiť. V Juhoslávii bola podporená dohoda medzi Titom a Šubašićom, ktorá prakticky zlúčila komunistickú a exilovú vládu.

Závery prijaté na Jaltskej konferencii sa po roku 1945 prijímali rozpačito alebo boli otvorene kritizované. Roosevelt bol obvinený z odpísania východnej a strednej Európy v prospech komunistického ZSSR. V tejto súvislosti sa predovšetkým zmieňuje Rooseveltovo a Churchillovo odmietnutie žiadosti poľskej emigračnej vlády o povojnovú medzinárodnú kontrolu poľského územia. Navyše žiadni predstavitelia iných štátov, o ktorých sa rokovalo, neboli do Jalty pozvaní, a tak boli vylúčení z rozhodovania o osudoch vlastného štátu či národa. Je silne nepravdepodobné, že obaja štátnici verili, že Stalin splní na konferencii dohodnuté závery ohľadom slobodnej Európy.[23]

Historická pamäť modernej Európy je postavená na spomienke na víťazstvo nad nacizmom v roku 1945, ale zároveň si pamätá alibistické zapieranie pravdy o pasivite mocností v prvej fáze vojny. V čase, keď Poľsko znášalo vojenskú agresiu a ako prvé

---

[20] Veľká trojka sa správala podobne ako signatári Mníchovskej dohody, lebo ľubovoľne posúvali hranicami štátov bez toho, aby dotknuté krajiny mohli o tom spolurozhodovať. Výber samotného miesta, kde sa Veľká trojka stretla, bol v znamení ústupkov ZSSR. Stalin pod zámienkou, že nesmie stratiť kontakt s vojenskými operáciami, mal celý priebeh stretnutia pod kontrolou vrátane možných odpočúvaní britskej a americkej delegácie.

[21] PACZKOWSKI, Andrzej. *Půl století dějin Polska 1939–1989.* Praha : Academia, 2000, s. 91-94.

[22] Na poľskom území obsadenom Červenou armádou ZSSR sa ustanovil Poľský výbor národného oslobodenia (známy ako Lublinský výbor podľa sídelného mesta). Sovietska vláda oficiálne uznala Lublinský výbor ako dočasnú vládu Poľska 1. augusta 1944. Medzinárodne uznávanú exilovú poľskú vládu v Londýne ZSSR ignoroval.

[23] JOHNSON, Paul. *Dějiny 20. století*, s. 421-426. Pozri PACZKOWSKI, Andrzej. *Půl století dějin Polska 1939–1989*, s. 86-87.

sa postavilo na odpor nacistickému Nemecku, v Paríži či dokonca v Londýne ešte stále mnohí verili, že Hitler sa zastaví pri porážke a rozdelení Poľska. Čoskoro však zistili, ako veľmi sa mýlili. [24]

Poľská historická pamäť

Čo sa stalo s Poľskom a čo sa stalo na jeho území počas nemeckej okupácie, je v historickej pamäti veľmi tragickým príbehom. Práve na poľskom území páchali Nemci svoje najkrutejšie zločiny. Práve na poľskom území si vybudovali väčšinu infraštruktúry, ktorá bola použitá na jeden z najstrašnejších zločinov v ľudských dejinách – na genocídu. V mnohých západných krajinách bola okupácia bolestnou skúsenosťou, ktorú však bolo možné prežiť. No v Poľsku milióny Poliakov a európskych židov každý deň bojovali o prežitie, pričom sa s nimi zaobchádzalo ako s „podľuďmi". „Herrenvolk" (národ pánov) umelo vymyslenú „židovskú rasu"[25] cieľavedome diskriminoval a nakoniec rozhodnutím o Endlösung (konečnom riešení) určil na fyzickú likvidáciu. Poliaci boli zase kvalifikovaní ako národ otrokov, ktorého veľkú časť bolo treba postupne likvidovať.[26]

Schopnosť historickej pamäti pozrieť sa pravde o druhej svetovej vojne do očí je našou povinnosťou nielen voči minulosti, ale je to naša povinnosť aj voči budúcnosti. Skutočnosť, že povojnové Nemecko bolo tak rýchlo znovu začlenené do medzinárodného spoločenstva bez potreby dôkladného vyrovnania sa s vojnovými zločinmi, otvorila bránu pre odpustenie, ale aj relativizáciu zla spáchaného konkrétnymi ľuďmi.

Poľský expremiér Matesz Morawiecki sa nazdáva, že v politike je málokedy priestor na moralizovanie, ale pokiaľ ide o hodnotenie totalitných režimov – komunistického aj nacistického, nemôžeme mať žiadne pochybnosti, že to bolo absolútne zlo a jeho páchatelia sa raz a navždy vylúčili z ľudského spoločenstva. *„A dnes čoraz častejšie počúvame a čítame o spoluvine obetí. Odtiaľ je to už len krôčik k tomu, aby niekto úplne obrátil dejiny a postavil ich na hlavu. Vo vzťahu k Poľsku tento krok neurobil nikto iný ako Vladimír Putin. Ruská propaganda sa už roky snaží presvedčiť svet, že Poľsko je zodpovedné za vypuknutie druhej svetovej vojny. Lož taká drzá, že je až absurdná, je jedným zo základných znakov totalitnej propagandy."*[27]

Morawiecki sa nazdáva, že historické porovnania a ich aktualizácia sú zradné, ale dnes je ťažké vyhnúť sa im. Ak by sme genézu druhej svetovej vojny adaptovali

---

[24] Pozri BEDURFTIG, Friedemann. *Třetí říše a Druhá světová válka. Lexikon německého nacionálniho socialismu*. Praha : PROSTOR, 2004, s. 365-366.

[25] Rasistický chápaná „židovská rasa" nie je totožná ani so Židmi ako etnikom, ani so židmi ako náboženstvom, lebo boli do nej zahrnutí aj asimilovaní „poloviční a štvrtinoví židia", ktorí sa už Židmi/židmi vôbec necítili a boli kresťanmi alebo ateistami. Preto sa rasistické označenie tejto komunity píše s malým „ž" – židia (ako rasa, beloch, černoch…)

[26] KAŁĄŻNY, Jerzy – KORZENIEWSKA, Amelia – KORZENIEWSKI, Bartosz (eds.). Der Zweite Weltkrieg im polnischen und deutschen kulturellen Gedächtnis. Siebzig Jahre danach (1945 – 2015). In *Posener Beiträge zur Germanistik* 36, 2016, 220 s.

[27] MORAWIECKI, Mateusz. Poľský premiér pre Postoj. Aktuálnosť dejín 2. svetovej vojny. In *Postoj. Konzervatívny denník*, 5. septembra 2022. Online: https://www.postoj.sk/113675/aktualnost-dejin-2-svetovej--vojny [cit. 20. 9. 2025].

na súčasné podmienky, kulmináciou by bola ruská invázia na Ukrajinu. Skutočnosť, že sa to stalo, znamená, že mnohé krajiny už zabudli na ponaučenie, ktoré plynie z 20. storočia. Čelíme obnovujúcemu sa impériu s totalitnými chúťkami. Pred 83 rokmi Poľsko ako prvé odmietlo ustúpiť imperialistickej agresii. Vybralo si vernosť slobode, vernosť základným hodnotám západnej civilizácie. A zradili ho jeho spojenci. Ak sa k tejto histórii vraciame, nie je to iba preto, aby sme si ju pripomenuli, ale aj preto, aby sme sa vyvarovali rovnakých chýb, k akým došlo práve vtedy.[28]

Historická pamäť a interpretácie konca vojny po páde sovietskej sféry vplyvu

Pluralitný charakter spomienok na rok 1945 umožnil až pád komunistických diktatúr v roku 1989 a do politiky a historiografie sa to prenieslo vo forme silných konfliktov historickej pamäti. Výrazne to vidíme najmä v protikladnej interpretácii dejín medzi stredovýchodnou Európou a východnou Európou. Z baltsko-poľského pohľadu znamená rok 1945 prakticky prechod od jednej, nacistickej cudzej vlády k sovietskej cudzej vláde, naproti tomu z ruskej perspektívy znamená rok 1945 porážku a rozbitie nacistického Nemecka a „oslobodenie“ národov Európy a to vrátane Estónska, Lotyšska, Litvy a Poľska.

Na rozdiel od diel kultúry spomínania na bolestivé stránky vojny (vojnové pamätníky, diela obetiam vojny) sa v historickej pamäti medzi stredovýchodnou a východnou Európou takmer vytratil protiklad ohľadne charakteru nacionálno-socialistickej útočnej vojny a kriminálnej nemeckej okupačnej a likvidačnej politiky medzi bývalými protivníkmi svetovej vojny. To platí nielen pre medzičasom už konsenzuálnu interpretáciu roka 1945 medzi západnou Európou spojencov a nacionálno-socialistickou stredozápadnou Európou – ako začiatok denacifikácie, demokratizácie a hospodárskeho zázraku, ale aj pre zhodnú interpretáciu dejín medzi „stredozápadnou“ a „východnou Európou“, teda medzi znovuzjednoteným Nemeckom a Rakúskom na jednej strane a postsovietskymi spoločnosťami na druhej strane. Maďari, Česi a Slováci po masovej emigrácii z Maďarska v roku 1956 a z Československa 1968 začali Nemeckú spolkovú republiku vnímať vysoko pozitívne, ako demokratickú krajinu, ktorá ich emigrantom poskytla politický azyl a mnohým aj slušné živobytie a uplatnenie.

Tiež prevažne konsenzuálna je medzičasom spomienka na rok 1945 v stredozápadnej a stredovýchodnej Európe, teda medzi Nemeckom a Rakúskom na jednej strane a Poľskom a Českou republikou na strane druhej. Jedni boli na strane agresora (hoci v prípade Rakúska ide o veľmi problematické posudzovanie „anšlusu“ (z nem. Anschluss) a druhí boli obeťami tohto agresora. Tretiu skupinu štátov v tomto priestore, zvažujúcom sa k Balkánu, tvorili spojenci Nemecka: Maďarsko, Slovensko a Chorvátsko. Iba na konci vojny sa stali obeťami nemeckej okupácie a paradoxne Slovensko a Chorvátsko sa stalo po vojne súčasťou víťaznej koalície, hoci tento atribút neniesli ako samostatné politické subjekty, ale už len v rámci obnovených predvojnových štátov Československa a Juhoslávie. V chorvátskom, ale ešte

[28] Tamže.

výraznejšie v slovenskom prípade nastali počas vojny významné zmeny národnej identity. Politická rezistencia voči prvej SR zosilnela po zmenách na frontoch. Čechoslovakisticky orientovaní tvorcovia Povstania v auguste 1944 však nedostatočne zvážili jednu podstatnú vec, že v tom satelitnom *„nesuverénnom slovenskom štáte“* nastalo dokonštituovanie moderného slovenského národa, ktorý by sa bez tohto vojnového intermezza nebol dotvoril, ale pravdepodobne by bol v *„československom politickom národe“* postupne zanikol. Až od 6. októbra 1938 – vyhlásenie autonómie Slovenskej krajiny, resp. od 14. marca 1939, sa dá hovoriť o politickom slovenskom národe,[29] ktorý nielen sám seba uznával, ale bol aj medzinárodne akceptovaný. Tento fakt už nezmenil ani koniec vojny (spojený so zánikom I. Slovenskej republiky), ani komunistický režim. Ba tento významný fakt právnej (ba dokonca medzinárodnoprávnej) subjektivizácie slovenského národa, ktorý sa uložil do kolektívnej historickej pamäti, vznikol práve zásluhou Slovenskej republiky (1939 – 1945), bol okrem konštituovania Slovenskej národnej rady 1944 predpokladom aj pre vznik československej federácie 1968 a samostatného štátu 1. januára 1993.

Avšak rok 1945 ako miesto spomienok je v tejto časti Európy čiastočne prekrytý vysídlením – vyhnaním Nemcov, ako inou historickou spomienkou, keď v duchu filozofie pomsty – retribúcie bola uplatnená kolektívna vina na milióny po nemecky hovoriacich obyvateľov strednej Európy, ktorí nielen etnicky, ale najmä kultúrne a civilizačne stáročia dotvárali tento priestor. Markantne sa pošliapala všeobecná humanita a vlastnícke práva, čím je stredoeurópsky konsenzus historickej pamäti výrazne oslabený. Naproti stredovýchodo-európskej argumentácii jestvuje v niektorých častiach spoločností stredozápadnej Európy názor, že takáto kauzalita nie je daná.

Ešte viac konfliktný ako pomer medzi oboma *lieux de mémoire,* teda rokom 1945 a vyhnaním Nemcov, je pomer medzi rokom 1945 a holokaustom. V stredovýchodnej Európe sa postulát celoeurópskej spomienky na genocída židov poníma ako bezprostredná konkurencia k vlastnej interpretácii Jalty, ako nežiaduce napomenutie, ba dokonca ako podvedomá výčitka antisemitizmu. A aj v postsovietskej východnej Európe sa vina za holokaust vníma ako cudzí fenomén, pretože sa chápe ako „aktivity nemeckého nacizmu“, ktoré nie sú spojené s vlastnými národnými dejinami jednotlivých európskych krajín. V prípade Slovenska došlo v tomto smere v posledných desaťročiach k výraznému posunu v hodnotení spoluzodpovednosti národného režimu za holokaust a to až do tej miery, že aj najvyšší politickí predstavitelia a média terajšej Slovenskej republiky pripisujú I. Slovenskej republike vinu a zodpovednosť za „vyvražďovanie slovenských židov“. [30]

---

[29] LETZ, Róbert a kol. *Úsilie Slovákov o autonómiu.* Martin : Matica slovenská, 2019, 262 s.

[30] Údajne už v čase deportácií židov zo Slovenska (marec – október 1942) slovenskí politici „mali vedieť“, že židia budú po deportáciách likvidovaní. Tento názor vyvracia misia Rudolfa Vrbu a Alfréda Wetzlera. Ani v apríli 1944 takmer nikto nechcel uveriť týmto dvom židovským zbehom z koncetráku správy o vraždení židov v Osvienčime. Ani maďarskí židia, ktorým bola ich správa určená. Veľká časť sa nechala napriek ich informáciám deportovať do koncentrákov. Objektívnou pravdou je to, že vtedajšia slovenská vláda prijala celý rad protižidovských zákonov, čo bolo nehumánne a rasistické a čo viedlo ku genocíde. Ani jeden z nich, ani ústavný zákon o deportáciách, však nepredpokladal, že židia budú vyvraždení. Konferencia vo

Oslobodenie a „sloboda“ v krajinách s totalitnými režimami

Ako je to s pojmom oslobodenie? Slobodu môže priniesť len ten, kto sám slobodu má. Úbohí ľudia povinne mobilizovaní do Stalinovej Červenej armády boli zotročení obyvatelia totalitnej krajiny, kde krutá totalitná diktatúra trvala už 28 rokov. Oni sami nemali ani osobnú, ani spoločenskú slobodu. Čo priniesli strednej a juhovýchodnej Európe? Diktatúru komunistov! Už roku 1945 mali v rukách všetky kľúčové mocenské rezorty.

Je prípustné položiť otázku, či môže armáda totalitného štátu niekoho oslobodiť? Oslobodiť znamená priniesť slobodu. Červená armáda nikomu slobodu priniesť nemohla. Bola nositeľkou komunistickej totalitnej ideológie. Obyvatelia ZSSR žili v podmienkach diktatúry, kde nebolo slobody. Sovietski občania nepoznali slobodu ako základnú spoločenskú hodnotu. Bez donucovania konať a rozhodovať sa bez cudzieho nátlaku. V ZSSR nebola garantovaná osobná sloboda, ktorá zaručovala, že nikoho nemožno stíhať alebo pozbaviť slobody inak, ako ustanoví zákon. Nebola tam sloboda slova – právo slobodne vyjadriť svoj názor. Ani sloboda pohybu – právo slobodne sa pohybovať na území štátu a opustiť ho. Preto bol dôsledok sovietskej prítomnosti v strednej a juhovýchodnej Európe a vytvorenie sféry vplyvu ZSSR len ten, že jednu totalitu – nacistickú, vystriedala totalita komunistická. Totalitný nacistický systém vystriedal postupne v rokoch 1945 – 1948 totalitný boľševický systém. Oslavy oslobodenia môžu sláviť v západnej Európe. Argumentácia, že v prípade zmluvy Ribbentrop – Molotov šlo len o zmluvu o neútočení, neobstojí. Táto spojenecká zmluva umožnila Stalinovmu Sovietskemu zväzu prisvojiť si veľké územné zisky prostredníctvom vojenskej agresie a okupácie Litvy, Lotyšska a Estónska, rovnako ako veľkej časti Poľska, Fínska a Rumunska. Nešlo o nijakú zmluvu o neútočení, ale o zmluvu dvoch totalitných štátov, ktorá len stanovila územné rozdelenie okupovaných území a hranicu medzi sférami vplyvu oboch diktátorov. Tieto dve diktatúry, nacizmus a komunizmus, majú k sebe prekvapivo blízko, napríklad v metódach zaobchádzania s odporcami týchto režimov. Nie je nijakým tajomstvom, že nacistické koncentračné tábory boli priamo inšpirované pracovnými vyhladzovacími tábormi v ZSSR – systémom gulagov. Červená armáda sa dopúšťala prvých vojnových zločinov v období 2. svetovej vojny.[31]

Katynský masaker bol vojnovým zločinom Červenej armády, ktorá páchala aj iné zločiny. Išlo o krádeže, lúpeže, únosy, znásilňovanie, mučenie a vraždy. Niet sa čo čudovať, že obyvatelia západnej Ukrajiny a pobaltských štátov obsadených ZSSR vítali v roku 1941 nemeckých nacistov ako osloboditeľov. Po ukrutnostiach a zločinoch, ktoré zažili od sovietskych okupantov, bol vstup nacistov oslavovaný ako oslobodenie. Hoci to bol, samozrejme, veľký omyl. Rovnako sú ním oslavy vstupu Červenej armády na územia štátov okupovaných nacistickým Nemeckom. Skutočná sloboda bola zničená medzi dvoma mlynskými kameňmi dvoch diktatúr.

Wannsee v januári 1942 o Endlösung bola prísne tajná a nesmeli o nej vedieť ani nemecké špičky. Potvrdil to aj Norimberský proces.

[31] COURTOIS, Stephane a kol. (eds). *Čierna kniha komunizmu. Zločiny, teror, represálie*. Bratislava : Agora, 1999, 704 s.

Stalinov totalitný štát nikdy nepodpísal Ženevské konvencie. Na dobytých územiach sa sovietski vojaci správali ako okupačná armáda. Unášanie civilného obyvateľstva do ZSSR na otrocké práce bolo bežné. Cieľom vstupu Červenej armády na územie iných štátov nebolo priniesť im slobodu, ale zaviesť na okupovaných územiach vlastný systém brutálnej totality. Čo sa skutočne po pár rokoch stalo. Práve tí, čo bojovali v západných armádach v západnej Európe, to pocítili najviac. Skončili vo väzniciach a komunistických pracovných táboroch. To sa odráža aj v historickej pamäti národov, čo zažili komunizmus.

Rozdiely a paralely v interpretácii dejín po roku 1945

V Berlíne sa 10. – 12. októbra 2013 konalo (NSR) Medzinárodné sympózium ústavov a inštitúcií, ktoré sa zaoberajú výskumom totalitných režimov 20. storočia, ktoré malo názov Medzinárodná spolupráca – historická pamäť – rozdiely a paralely v Európe. Organizátormi konferencie boli Európska sieť – pamäť a solidarita a Európske centrum Solidarność z Gdańska. Na príprave konferencie kooperovali so Spolkovým ústavom pre kultúru a dejiny Nemcov vo východnej Európe v Oldenburgu, Ústavom pre súčasné dejiny akadémie vied Českej republiky, Ústavom pamäti národa v Bratislave a Maďarskou akadémiou vied v Budapešti.[32] Na podujatí som sa osobne zúčastnil.

Britský spisovateľ a historik Keith Lowe[33] sa na tejto konferencii zaoberal rozdielnymi prístupmi k historickej pamäti v západnej a východnej Európe. Svojím nekonvenčným pohľadom mnohé veci zjednodušil. Najmä s jedným z jeho záverov, že fašizmus bol oveľa horšou formou diktatúry ako komunizmus, preto ich nemožno porovnávať, nesúhlasili v diskusii viacerí účastníci, najmä z Poľska, Estónska a Lotyšska.

Prof. Andrzej Paczkowski[34] predstavil ťažkú tému historickej pamäti na národný socializmus a komunizmus v Európe. Pokúsil sa charakterizovať historickú pamäť. To, čo skúmame, je podľa neho tzv. pamäť verejnosti, ktorú formujú učebnice, oslavy, pamiatky, múzeá, názvy ulíc, filmy a knihy (žiaľ, viac romány ako odborné publikácie). Vyhodnotil rozsah a intenzitu štátneho teroru dvoch európskych totalitných mocností. Už do 31. augusta 1939 – v predvečer vojny – sa ukazujú výrazné rozdiely medzi treťou

---

[32] Na konferencii sa zúčastnilo 121 účastníkov z 28 krajín.

[33] Lowe vydal dve kritikou uznávané historické knihy o druhej svetovej vojne a jej následkoch. V knihe *Inferno : the fiery destruction of Hamburg, 1943* (New York : Scribner, 2007, 430 s.) opísal kobercový nálet britských a amerických leteckých síl na Hamburg v roku 1943, ktorý zničil väčšinu mesta a vyžiadal si približne 40 000 civilných obetí. Jeho kniha *Savage Continent: Europe in the Aftermath of World War II*. (New York : St. Martin's Press, 2012, 460 s.) je história Európy v období po druhej svetovej vojne, ktorá opisuje bezprávie, chaos a neobmedzené násilie, ktoré zachvátilo kontinent v rokoch 1944 – 1949. To naznačuje, že vojna sa neskončila, ale v skutočnosti pokračovala v rôznych podobách niekoľko rokov po oficiálnom prímerí v máji 1945. To sa vzťahuje na celý rad sporných otázok, ako je povojnová pomsta, etnické čistky a občianske vojny.

[34] Andrzej Paczkowski bol v 80. rokoch vydavateľom prameňov k dejinám Solidarnośći, ako dokumenty ústredného výboru PZRS: *Gomułka i inni, Dokumenty z archiwum KC 1948 – 1982* (Londyn : Aneks, 1987, 272 s.). Pracoval v Ústave politických vied a je autorom mnohých kníh z najnovších poľských dejín. Napísal časť *Čiernej knihy komunizmu* (1997) o poľských reáliách. V roku 1999 sa stal členom kolégia Ústavu národnej pamäti.

ríšou a Sovietskym zväzom. Brutalita a bezohľadnosť v devastovaní spoločnosti, ničenie politických oponentov, vyvlastňovanie a vyvražďovanie židov a „zbytočných ľudí“ spôsobili, že od prevzatia moci nacistami (1933) bolo zabitých alebo zomrelo vo väzniciach a táboroch pravdepodobne takmer 10-tisíc ľudí.[35] Za 6 rokov od príchodu Hitlera k moci bolo v koncentračných táboroch okolo 170-tisíc nemeckých občanov. Avšak v Stalinom ovládanom Sovietskom zväze – vlasti svetového proletariátu, len za niekoľko mesiacov – od júla 1937 do novembra 1938 – bolo zastrelených s veľkou presnosťou (a možno aj v súlade s realitou), lebo to počítali sami vrahovia, 681 691 ľudí. Na začiatku roka 1935 bolo v trestaneckých táboroch takmer milión ľudí a len v roku 1937 pribudlo 700-tisíc nových „nevoľníkov“. Sovietsky zväz nezastavil politiku masového teroru proti svojim vlastným a cudzím občanom ani vtedy, keď bol spojencom Nemecka (Katynský masaker, kde na jar 1940 za menej ako dva mesiace postrieľali asi 22-tisíc poľských občanov). Keď ZSSR bojoval s treťou ríšou až na smrť, ale najmä potom, keď bojovala Červená armáda v Berlíne a vo Viedni, teror pokračoval. Jedna z niekoľkých divízií NKVD vnútorných vojsk umiestnených v Poľsku od októbra do decembra 1944 zatkla viac ako 50-tisíc ľudí. Do mája 1945 NKVD a jednotky sovietskej kontrarozviedky (Smerš) zatkli a poslali do zajateckých táborov viac ako 30-tisíc vojakov a dôstojníkov podzemnej Armije Krajowej.[36] V týchto táboroch boli poľskí vojaci spolu s Nemcami, Maďarmi a neskôr aj Japoncami. V marci 1945 poľské podzemné vedenie (vrátane formálneho podpredsedu vlády) pozvali na politické rozhovory do Moskvy a o tri mesiace neskôr ich odsúdili vo vykonštruovanom procese. Extrémnou brutalitou v kombinácii s prefíkanosťou sa vyznačovali sovietske akcie v Budapešti, Bukurešti a Sofii. Najbrutálnejšie postupovali v rámci pacifikácie partizánskych protisovietskych hnutí na novozískaných územiach, čo trvalo až do konca 40. rokov. V partizánskej vojne v bývalých poľských východných územiach, pripojených k Sovietskemu zväzu (západná Ukrajina a Bielorusko), v Litve a Lotyšsku boli zabité desiatky tisíc civilistov a partizánov a státisíce ľudí bolo deportovaných za Ural.[37]

Slovenská historická pamäť na 2. svetovú vojnu

Vplyv Nemecka a spojenectvo s ním sa zmenilo veľmi zásadným spôsobom, čo doteraz výrazne podmieňuje videnie tejto časti našich dejín. Pod vplyvom mocenskej hegemónie nacistického Nemecka sa do Slovenskej republiky implantovala rasová ideológia, ktorá našla čiastočne podporu v slovenskom antisemitizme sociálneho pôvodu. Vyústilo to do rasovej selekcie časti obyvateľstva a jeho deportácii so smutne známym koncom. Toto evidentné porušenie ľudských práv sa pripisuje nielen kompetentným, ale celému štátu, čo u časti neserióznych publicistov dokonca vyznieva tak, ako keby tento štát vznikol iba pre odsúdeniahodné rasové opatrenia.

---

[35] Všetky údaje sú prevzaté z rukopisu prednášky prof. A. Paczkowského.
[36] COURTOIS, Stephane a kol. (eds). *Čierna kniha komunizmu. Zločiny, teror, represálie*, s. 319-344.
[37] Pozri JAŠEK, Peter (ed.). *Protikomunistický odboj v strednej a východnej Európe*, 940 s.

Po roku 1945 sa vzhľadom na existenciu I. Slovenskej republiky, ktorá bol spojencom porazeného Nemecka, nepripúšťal názor, že tento štát mohol mať aj nejaké pozitíva, ktoré objektívne aj mal. Keďže sa dejiny museli skúmať z československého pohľadu, negatívne videnie slovenského emancipačného pohybu (vo veľmi nepriaznivých vojnových podmienkach) sa iba posilnilo, ba určitým spôsobom zafixovalo. Po roku 1948 k tomu pristúpil ešte povinne záväzný marxistický výklad dejín s neslávne známymi pojmami *„klérofašistický štát“* a s odsudzovaním politického katolicizmu, s ktorým spájal aj *„škodlivý“* slovenský nacionalizmus. Po páde komunizmu roku 1989 sa nakrátko v rámci pokusov o odkrývanie tabuizovaných tém začalo voľnejšie písať aj o slovenskom vývoji v rokoch 1918 – 1945, ale kľúčové historické vedecké pracoviská opäť väčšinovo zaujali postoj bez politického nadhľadu, nerešpektujúc slobodu vedeckého výskumu a potrebu kontinuitne, neskreslene zobraziť slovenský vývoj v 20. storočí.

Historické spracovanie témy I. Slovenskej republiky slovenskými historikmi sa odrážalo aj v kolektívnej pamäti. Od roku 1945 sa dá rozdeliť podľa dobových okolností a miesta, kde vznikali. Slovenský politický exil v zahraničí hodnotil jednoznačne pozitívne aj po roku 1945.[38] Československý politický exil (kde pôsobili aj niektorí Slováci) hodnotil túto tému prevažne negatívne – ako rozbitie Československa. Na Slovensku (resp. Československu) bola táto téma zaťažená od roku 1945 politickým tlakom, ktorý bol dvojakého charakteru – výsledkom 2. svetovej vojny a obnovením Československa.[39] Po prevzatí moci komunistami pribudol ďalší faktor – marxisticko-leninské kritériá posudzovania dejín (triedny a internacionálny prístup), ktorý neumožnil objektívne posúdiť ani dejinný priebeh vzniku I. Slovenskej republiky a ani slovenský nacionalizmus ako pozitívny jav. Po roku 1989 sa v rámci odkrývania tabuizovaných tém začalo objektívnejšie hodnotiť aj obdobie rokov 1939 – 1945.[40] Asi do polovice 90. rokov 20. storočia sa rozvinula aj polemická diskusia na tieto témy. Žiaľ, väčšina bývalých marxistických historikov nezmenila veľmi ani terminológiu, ani metodológiu prístupu k tejto téme. V ostatných rokoch slovenskí historici dávajú pri posudzovaní tohto obdobia prednosť pohľadu externého pozorovateľa. To sa prejavuje aj v médiách ovplyvňujúcich verejnosť.

Vznik samostatného Slovenského štátu 14. marca 1939 bol spôsobený geopolitickými zmenami v Európe, najmä posilnením úlohy Nemecka. Slovenská štátnosť však bola vyústením dlhodobého úsilia slovenských elít o národnú emancipáciu Slovákov. Slovenské politické programy neobsahovali myšlienku samostatného štátu (žiadali politickú

---

[38] POLAKOVIČ, Štefan – LACKO, Martin. *Z dejín slovenského exilu (1945 – 1989)*. Bytča : Slovenský dejepisný spolok, 2025 (2. vyd.), 49 s.

[39] BOBÁK, Ján (ed.) Slovenský revolučný odboj a počiatky organizovaného protikomunistického odboja v zahraničí v rokoch 1945 – 1947. In JAŠEK, Peter (ed.). *Protikomunistický odboj v strednej a východnej Európe*, s. 642-693.

[40] HOFFMANN, Gabriel a kol. *Zamlčaná pravda o Slovensku*. Partizánske : Garmond, 1996, 811 s.; *Zamlčaná pravda o Slovensku. 2. diel. Dr. Jozef Tiso o sebe: Jeho obhajovacia reč pred tzv. Národným súdom v Bratislave dňa 17. a 18. marca 1947.* Bratislava : S-G-T PLUS, 1996, 417 s.

autonómiu), ale ani ho neodmietali. Politické okolnosti rozpadu ČSR urýchlili tento vývoj a samostatný štát bol prirodzeným vyústením slovenského národno-emancipačného vývoja. Hoci ide o relatívne krátke obdobie dejín 20. storočia, zrútenie dovtedajšieho poversailleského usporiadania umožnilo posuny štátnych hraníc a vznik viacerých nových štátov. Treba zdôrazniť, že vznik Slovenského štátu 14. marca 1939 nijako nesúvisí s 2. svetovou vojnou (tá sa začala až 1. septembra 1939), ale s pokusmi a diplomatickými krokmi zabrániť vojne.[41] Zdrojom napätia, podobne ako dnes, boli národnostné menšiny (najmä nemecká a maďarská), čo limitovalo aj autonómnu Slovenskú krajinu, ktorá 2. novembra 1938 stratila juh svojho územia aj s druhým najväčším mestom Košice. V stave krajného ohrozenia Slovenska sa vtedajší reprezentanti Slovenska rozhodli pre štátnu samostatnosť, garantovanú Nemeckom. Nemecká politika a národnosocialistická ideológia vyvíjala intenzívny tlak na mladý štát, ktorého autoritatívny režim sa málo odlišoval od ostatných európskych štátov.

Slovenský štát, resp. I. Slovenská republika je nesporne v historickej pamäti národa. Je tam však uchovaná v rozmanitých podobách. Iba časť populácie si uchováva tzv. rodinné vedomie – informáciu od prarodičov a rodičov. Táto informácia väčšinou neobstojí v odbornej polemike, ale postoj týchto skupín obyvateľstva to nemení. Veľká časť populácie je formovaná „socialistickou“ školou a túto prvú modernú slovenskú štátnosť vníma s rezervou. Najväčšia časť spoločnosti však nemá vyhranený názor na toto obdobie slovenských dejín. Je však prístupná logickej argumentácii historikov a politikov.[42]

Slovenskí politici zaujímali ambivalentné postoje k tomuto úseku dejín. Aj vysokopostavení politici, pokiaľ nestáli na dogmatických československých alebo kozmopolitných pozíciách, v súkromí často vyjadrovali kladný vzťah k I. Slovenskej republike, intuitívne vnímajúc, že išlo o „slovenskú vec“. Tieto postoje silne ovplyvňoval slovenský politický exil.[43] Na verejnosti si však málokto dovolil vyjadriť sa aj pozitívne o rokoch 1938 – 1945. Marginálne politické strany (a dve parlamentné) sa občas k 14. marcu hlásili, ale nazdávam sa, že išlo o výrazne zdeformovaný obraz historickej reality.

Skúsenosť malého národa, ktorý sa vyslobodil spod národnostného útlaku iba roku 1918, s vlastným štátom je aj v kolektívnej historickej pamäti vnímaná ako dejinná udalosť.[44] Napriek nepriaznivej geopolitickej situácii (hegemónia totalitného Nemecka, deštrukcia Československa, ideológia elitného autoritárstva), Slováci ako národný kolektív videli v samostatnom štáte efektívnu možnosť národnej záchrany, a to napriek tomu, že jeho elity videli od začiatku riziká existencie tohto štátu (nezávisle od toho, aké politické

---

[41] MULÍK, Peter a kol. *Rok 1939. Rok slovenských historických rozhodnutí*. Martin : Matica slovenská, 2020, 257 s.

[42] Pozri BOBÁK, Ján (ed.). *Na ceste k štátnej samostatnosti : (na pamiatku 140. výročia Memoranda národa slovenského)*. Martin : Matica slovenská, 2002, 288 s.

[43] POLAKOVIČ, Štefan – LACKO, Martin. *Z dejín slovenského exilu (1945 – 1989)*, 49 s.

[44] MRVA, Ivan – MULÍK, Peter. *Rok 1918 a Slováci*: Martin : Matica slovenská, 2019, 116 s.; LETZ, Róbert – MAKYNA, Pavol a kol. *Rok 1918 v historickej pamäti Slovenska a Strednej Európy*. Martin : Matica slovenská, 2020, 274 s.

postoje zastávali). Kvalitatívne však najväčším pozitívom novovzniknutej situácie bolo konštituovanie a rozvinutie idey samostatného slovenského národa, lebo v Československej republike (1918 – 1938) sa táto právna subjektivita stratila[45] (v Uhorsku existovala v obmedzenej miere ako slovenská národnosť) a bola prekrytá ideológiou fiktívneho československého národa. Toto vtedajšie zadefinovanie úplnej a nespochybniteľnej samostatnosti slovenského národa nebolo odvtedy už viac spochybnené (ani v Povstaní, ani v Košickom vládnom programe a ani v období komunizmu).[46] Čierno-biele videnie týchto udalostí prekonáme postupne zrelým analytickým uvažovaním mladých učiteľov, právnikov, publicistov. Vidím to pozitívne.

Tento trend je v ostatnom čase dosť zreteľným úsilím časti slovenských elít. Usiloval sa o to v exile aj ideológ slovenskej štátnosti Štefan Polakovič. Zdá sa mi, že ide o dosť účelové pokusy, ktorých motívom je *„jednota národa“*, resp. *„jednotné historické myslenie“*. Ucelené a zrozumiteľné historické vedomie u jednotlivca aj národa predpokladá, že na jednotlivé historické udalosti a aktérov dejín si spomína v určitom súlade, ktorý dáva vysvetlenie dejín jeho národa. Ak ten súlad chýba, je toto vedomie zmätočné, a to vysvetľuje aj nechuť Slovákov k vlastným dejinám.

Historická pamäť na vojnu je zvyčajne zameraná v prvom rade na vlastný národ a obete, ktoré priniesol (v latinčine lepšie chápané ako *offertum*), a medzi ne patria v prvom rade vojaci medzi mŕtvymi, ale aj civilné obyvateľstvo.[47] Druhá svetová vojna však mala úplne iný rozmer ako dovtedy bežné vojenské konflikty. V nemeckej sfére vplyvu išla ruka v ruke s holokaustom, genocídou v nebývalom rozsahu, ale aj s fyzickou likvidáciou zástupcov mnohých iných skupín obyvateľstva. Studená vojna, rozdelenie Európy na dve sféry vplyvu, vytvorila odlišné rámcové podmienky. Najmä v sovietskej sfére vplyvu sa až po jej páde v rokoch 1989/1991 naskytla príležitosť slobodnejšie formovať národnú historickú pamäť. To vyvolalo otázku, ako by sa mala nemecká a sovietska dominancia, ktorá po nej nasledovala, chápať v pamäti národa. Najmä v oblastiach, kde pakt Hitlera a Stalina z roku 1939 ustanovil vládu oboch mocností, táto dvojitá pamäť dodnes zohráva dôležitú úlohu.

Pripomínanie si nemeckých vojnových zločinov

Táto historická spomienka súvisí s rokom 1945, lebo len vtedy sa odhalili nacistické zločiny v celom rozsahu. V západnej a čiastočne aj v strednej Európe vznikol trend pridávať mená padlých, v tomto prípade vojakov, z druhej svetovej vojny k existujúcim regionálnym pamätníkom prvej svetovej vojny. To sa dialo takmer univerzálne napríklad vo Francúzsku a možno ho nájsť aj v centrálnom Víťaznom oblúku v Paríži, vždy s hlavným posolstvom *„Mort pour la patrie“* („Zomrel za vlasť“) ako zdanlivo nadčasovou formuláciou. Riešenie s obeťami z radov civilistov však bolo zložitejšie. Vo Francúzsku

---

[45] HEIMANNOVÁ, Mary. *Československo, stát, který zklamal*. Havlíčkův Brod : PETRKOV, 2020, s. 21-49.
[46] LETZ, Róbert. *Slovenské dejiny VI. 1945 – 1992*. Bratislava : Slovenské literárne centrum, 2021, s. 12-14.
[47] LACKO, Martin (ed.). *Partizánske zločiny v pamäti národa I. (Príbehy z rokov 1944 – 1945)*. Partizánske : Múzeum ozbrojených zložiek SR 1939 – 1945, 2024, 144 s.

boli miesta nacistického vraždenia všade, od masakrov až po koncentračné tábory. Tie sa postupne zviditeľňovali, čoraz viac od 60. rokov 20. storočia, a ich štrukturálne pozostatky poskytovali príležitosť na pripomínanie si vojny vrátane pamätníkov. Spočiatku sa to dialo na národnej úrovni, ale od 60. rokov 20. storočia sa objavili miesta zmierenia medzi bývalými vojnovými nepriateľmi, často v bilaterálnych štátnych dokumentoch. Príkladmi sú Oradour-sur-Glane v Limousin (Francúzsko), Fosse Ardeatine v Ríme, Marzabotto neďaleko Bologne (Taliansko), ako aj Kalavryta v Grécku alebo Kragujevac a Pančevo v Srbsku (Juhoslávia).

Jadro nacistických zločinov, najmä genocída európskych židov, sa odohralo vo východnej Európe. Vojnové akcie a systematické vyhladzovanie boli často úzko prepojené. V regionálnej pamäti boli väčšinou oddelené. Samotná pripomienka vojny sa v podstate riadila podľa sovietskeho modelu: monumentálna ženská socha víťazstva pripomínala víťazstvo vo „Veľkej vlasteneckej vojne". Socha „Vlasť" neďaleko Volgogradu, miesto ústredného víťazstva vo vojne, bola slávnostne odhalená v roku 1967 ako jeden z najväčších pamätníkov na svete s výškou 85 metrov, socha „Matka Ukrajina" v Kyjeve z roku 1981 svojou veľkosťou sotva za ňou zaostávala. Podobný vzor prevládal v celej sovietsky ovládanej časti Európy, vrátane Berlína-Treptowa, kde sa nachádzala monumentálna socha vojaka so zachráneným dieťaťom a zlomeným hákovým krížom. Pamätník víťazstva a vojenský cintorín boli tu zjednotené už v roku 1949. Stalo sa tak na mnohých miestach v NDR, ako aj inde v strednej a východnej Európe, hoci väčšinou v menšom rozsahu.

Po skončení sovietskej sféry vplyvu v Európe sa národné spomienky, ktoré boli predtým latentné, mohli dostať do väčšej verejnej prítomnosti. Avšak najmä v pobaltských štátoch hrozí, že nahradenie pamätníkov „slávnej Červenej armády" národnými tradíciami povedie ku konfliktom o novú formu postsovietskej štátnosti. Napríklad v roku 2007 bola v Tallinne presunutá (menšia) bronzová socha vojaka z centra mesta na cintorín; v roku 2022 boli z pamätníka v Klaipede (Litva) odstránené sovietske insígnie – čo sprevádzali vnútrospoločenské a medzištátne spory o legitimitu opätovného odhalenia pamätníka. Konflikt o „desovietizáciu" pamäti, a to aj prostredníctvom demolácie, tu pokračuje dodnes.[48]

Príklad Poľska

Od konca 40. rokov 20. storočia poľský štát spomína na nemecké vyhladzovacie tábory na svojom území. Napríklad v Treblinke, ústrednom mieste genocídy, boli v roku 1964 postavené symbolické hroby podľa vzoru židovských cintorínov s centrálnym pamätníkom a viacjazyčným nápisom „Nikdy viac". V roku 1947 poľský štát vyhlásil miesto Osvienčim za múzeum. V roku 1954 bol založený Medzinárodný výbor pre Osvienčim, zložený z bývalých väzňov z 19 krajín, ktorý sa snažil uplatniť svoj vplyv. Od 60. rokov 20. storočia dostali východoeurópske aj západoeurópske štáty možnosť

[48] LUFT, Elisabeth – MUNKLER, Herfried. 80 Jahre Kriegsende: Verblasst die Erinnerung? In *Zeitgeister. Das Kulturmagazin des Goethe Instituts*. Online: https://www.goethe.de/prj/zei/de/art/26647661.html [cit. 10. 9. 2025].

zriadiť si vlastné národné výstavy, ktoré hrozili tým, že zatienia pamiatku židovských obetí. Okrem toho si tu židovská a kresťanská historická pamäť konkurovala. Až od roku 1990 sa zlepšili príležitosti pre občiansku spoločnosť a medzinárodné iniciatívy na spoločné formovanie historickej pamäti.[49]

Poľská národná historická pamäť sa formovala iným spôsobom. V roku 1966 bol neďaleko Gdanska postavený pamätník obrancom Westerplatte počas invázie nacistického Nemecka do Poľska v septembri 1939. V roku 2017, po takmer desiatich rokoch plánovania, bolo otvorené múzeum druhej svetovej vojny. Prekročilo úlohu Poľska ako nemeckej obete a okrem iného sa venovalo aj sovietskej okupácii východného Poľska od roku 1939. Vo Varšave stál od roku 1948 pamätník povstania židov vo varšavskom gete, ktoré Nemci v roku 1943 krvavo potlačili. Pamätník Varšavského povstania proti nemeckej nadvláde v roku 1944 (ktorého krutému potlačeniu Červená armáda, stojaca na druhom brehu Visly, nezabránila) verejne symbolizoval v roku 1983 iba pamätníkom *„Malého povstalca“*, sochou malého chlapca. Až v roku 1989 vznikol monumentálny bronzový súbor dokumentujúci podzemný odboj poľského obyvateľstva.[50]

Za posledných 30 rokov sa v stredovýchodnej Európe čoraz viac objavuje iný druh rivality spomienok na druhú svetovú vojnu. Nemecká okupácia, vojnové zločiny spáchané v jej kontexte a holokaust sa pripomínajú v celej Európe, hoci už takmer vôbec nežijú pamätníci. Venuje tomu veľkú pozornosť najmä kinematografia a filmové umenie. Iniciatívy oživovania tejto historickej spomienky sú často zo židovského prostredia.

Rivalitu spôsobuje však to, že do verejného povedomia sa dostal aj sovietsky útlak, prejavy komunistickej totality, počnúc paktom Hitlera a Stalina v auguste 1939. Okrem toho sa objavila perspektíva, ktorá spájala nemeckú tyraniu v rokoch 1939 až 1945 so sovietskou dominanciou, totalitnou vládou a často aj útlakom. Štyri až šesť rokov genocídnej nacistickej vlády ustúpilo do úzadia v porovnaní so sovietskou tyraniou, ktorá bola vnímaná ako podobná, ale dlhšia. Žije veľa pamätníkov a obetí komunistickej totality. Vzhľadom na jej trvanie a blízkosť k súčasnosti sa zdá, že odlišná povaha cudzej nadvlády ustúpila do úzadia ako interpretačný vzorec.[51]

Paneurópska spomienka?

---

[49] HETLING, Manfred – ECHTERNKAMP, Jörg (eds.). *Gefallenengedenken im globalen Vergleich. Nationale Tradition, politische Legitimation und Individualisierung der Erinnerung*. Mníchov : Oldenbourg Verlag, 2013, s. 345. Pozri BEDÜRFTIG, Friedemann. *Třetí říše a Druhá světová válka. Lexikon německého nacionálniho socialismu*. Praha : PROSTOR, 2004, 672 s.

[50] LUFT, Elisabeth – MUNKLER, Herfried. 80 Jahre Kriegsende: Verblasst die Erinnerung? In *Zeitgeister. Das Kulturmagazin des Goethe Instituts*. Online: https://www.goethe.de/prj/zei/de/art/26647661.html [cit. 10. 9. 2025].

[51] HILBRENNER, Anke – MEISSNER, Christoph – MORRÉ, Jörg (eds.). *Riss durch Europa. Die Folgen des Hitler-Stalin-Pakts. Perspektiven aus Ostmitteleuropa*. Göttingen : Wallstein Verlag, 2024, 296 s.

Európske kultúry spomienok slúžia na podporu zmierenia a uzmierenia medzi bývalými agresormi a ich obeťami. Paneurópska spomienka na vojnu sa koná v určitých významných dátumoch a na určitých miestach, ako sú napríklad výročia vylodenia vojsk (západných) Spojencov v Normandii v júni 1944. Oslavy týchto výročí v Normandii boli vyjadrením aktuálneho politického vývoja a konštelácií. Po prvé, existovala západná interpretácia víťazstva vo svetovej vojne, ktorá počas studenej vojny zdôrazňovala aj neochvejnosť Západu, napríklad v rámci NATO. Od roku 2004 boli v tomto zmysle zahrnutí aj Nemci. Nakoniec, v roku 2014 boli pozvané aj Rusko a Ukrajina. Vzhľadom na vojnu, ktorú viedla Ruská federácia proti Ukrajine, ruským zástupcom neboli v roku 2024 zaslané žiadne ďalšie pozvánky. To tiež viac-menej jasne zdôraznilo úlohu atlantického Západu pri prekonávaní „Tretej ríše". Vzhľadom na to Rusko naďalej zdôrazňovalo svoj rozhodujúci príspevok k víťazstvu v porovnaní so Západom. V Rusku je 9. máj dňom venovaným spomienke na hrdinské činy Červenej armády a to, čo bolo pôvodne iniciatívou na pripomenutie si víťazstva nad fašizmom, sa za posledné desaťročie stalo akýmsi štátnym kultom.

Celoeurópska pripomienka druhej svetovej vojny teda existuje len v plienkach. Dom európskych dejín v Bruseli (založený Európskou úniou) sa hlási k dokumentovaniu vývoja kontinentu od stredoveku. Stála expozícia, ktorá je tam vystavená, zasadzuje dôležitú časť druhej svetovej vojny v jej celistvosti do dejín násilia 20. storočia a jeho prekonania prostredníctvom rekonštrukcie. Situácia je však iná v prípade genocídy európskych Židov spáchanej Nemcami. Tu sa Osvienčim, ako historické miesto bývalého nemeckého koncentračného a vyhladzovacieho tábora, stal celoeurópskym miestom spomienky a najdôležitejším symbolom týchto zločinov. Zástupcovia 46 krajín sveta vrátane niekoľkých hláv štátov prijali 27. januára 2000 v Štokholme deklaráciu o pripomínaní si holokaustu a vzdelávaní. Založili Medzinárodnú alianciu pre pripomínanie si holokaustu a v roku 2005 vyhlásili deň oslobodenia tábora za (globálny) Medzinárodný deň historickej pamäti.[52] Osvienčim tak tvorí ústrednú súčasť celoeurópskej kultúry spomienky, ktorá je komplexnejšia ako spomienky na vojnové udalosti v užšom zmysle slova. Aj v roku 2025 zostáva charakter 2. svetovej vojny ako rasovo ideologickej vyhladzovacej vojny najdôležitejšou a zjednocujúcou perspektívou kolektívneho historického vedomia v celej Európe.

Úzke spojenie holokaustu a roku 1945 ako miest spomienok zo západoeurópskej, ako aj stredozápadoeurópskej perspektívy vrátane celoeurópskeho normujúceho nároku naráža v stredovýchodnej Európe a čiastočne aj vo východnej Európe na rozpor ešte aj z iného dôvodu – sovietska komunistická diktatúra sa tu v kultúre spomínania stavia s národnosocialistickou diktatúrou na jeden hierarchický stupeň, tomu zodpovedajúc sa oproti západnej pamäti na holokaust stavia ako rovnocenná apostrofovaná východná spomienka na gulag. To zase vyvolalo napríklad v Nemecku

[52] LUFT, Elisabeth – MUNKLER, Herfried. 80 Jahre Kriegsende: Verblasst die Erinnerung? In *Zeitgeister. Das Kulturmagazin des Goethe Instituts*. Online: https://www.goethe.de/prj/zei/de/art/26647661.html [cit. 10. 9. 2025].

alebo v USA silný protest vrátane obviňovania z antisemitizmu bez toho, že by sa tematizovala základná otázka ohľadne ambivalencií roka 1945 ako miesta spomienok.[53] V ničivých vojnách, aké boli v 20. storočí, niet víťazov a porazených, sú len obete na obidvoch stranách. Tým treba vzdať pietu a netreba nikoho vyzdvihovať, že bol na správnej strane.

Zoznam použitých prameňov a literatúry

Použitá literatúra:

ADAMCZYK, Richard D. – MACGREGOR, Morris J. (eds.). *United States Army in World War II: Reader's Guide*. Washington : Center of Military History; United States Army, 1992, 173 s. ISBN 0160378176.

ARON, Raymond. *Historie XX. století*. Praha : Academia, 1999, 869 s. ISBN 9788020007780.

BEDURFTIG, Friedemann. *Třetí říše a Druhá světová válka. Lexikon německého nacionálniho socialismu*. Praha : PROSTOR, 2004, 672 s. ISBN 80-7260-109-1.

BOBÁK, Ján (ed.). *Na ceste k štátnej samostatnosti : (na pamiatku 140. výročia Memoranda národa slovenského)*. Martin : Matica slovenská, 2002, 288 s. ISBN 80-7090-636-7.

COURTOIS, Stephane a kol. (eds). *Čierna kniha komunizmu. Zločiny, teror, represálie*. Bratislava : Agora, 1999, 704 s. ISBN 80-96210-6-2.

DINER, Dan. *Aufklärungen. Wege in die Moderne*. Stuttgart : Reclam, Philipp, jun. GmbH, Verlag, 2017, 87 s. ISBN 9783150194355.

DINER, Dan. *Das Jahrhundert verstehen: Eine universalhistorische Deutung*. Mníchov : Pantheon Verlag, 2014, 400 s. ISBN 978-3570552742.

DINER, Dan. *Zeitenschwelle: Gegenwartsfragen an die Geschichte*. Mníchov : Pantheon, 2010, 270 s. ISBN 9783641047092.

DÜLFER, Jost. Im Schatten des Zweiten Weltkrieges. Der Soldatentod in deutscher und internationaler Erinnerungskultur. In HAUSWEDELL, Corinna (ed.). *Soldatentod in heutigen Kriegen. Herausforderungen für politische Normenbildung und Erinnerungskultur*. Rehburg-Loccum : Evangelische Akademie Loccum, 2009, s. 71-96. ISBN 978-3817225088.

DÜLFER, Jost. Krieg, Kriegsende und -erinnerung in europäischer Perspektive. Die unterschiedlichen Erfahrungen von Krieg und Gewaltherrschaft in Europa. In *Jahrbuch des Kölnischen Geschichtsvereins* 76, 2005, s. 101-122. ISSN 0341-9320.

ENSER, Alfred. George Sidney. *A Subject Bibliography of the Second World War, and Aftermath: Books in English, 1975-1987*. Brookfield, Vt. : Gower, 1990, 287 s. ISBN 0566057360.

GOECKEL, Robert. Die sowjetische Politik gegenüber der katholische Kirche in Lithauen 1940-1949. In HÜBSCHER, D. Wolf (ed.). *Der Weg der katholischen Kirche*

[53] DINER, Dan. *Zeitenschwelle: Gegenwartsfragen an die Geschichte*. Mníchov : Pantheon, 2010, 270 s.

in verschiedenn realsozialistischen Ländern in den Jahren 1945 bis 1948/49. Referate : 4. Berliner Staat-Kirche-Kolloquium vom 18. bis 20. mai 1995. Berlín : Gesellschaft zur Förderung vergleichender Staat-Kirche-Forschung, 1995, s. 56-70.

HEIMANNOVÁ, Mary. *Československo, stát, který zklamal*. Havlíčkův Brod : PETRKOV, 2020, 403 s. ISBN 9788087595862.

HETLING, Manfred – ECHTERNKAMP, Jörg (eds.). *Gefallenengedenken im globalen Vergleich. Nationale Tradition, politische Legitimation und Individualisierung der Erinnerung.* Mníchov : Oldenbourg Verlag, 2013, 540 s. ISBN 978-3-486-71627-6.

HILBRENNER, Anke – MEISSNER, Christoph – MORRÉ, Jörg (eds.). *Riss durch Europa. Die Folgen des Hitler-Stalin-Pakts. Perspektiven aus Ostmitteleuropa*. Göttingen : Wallstein Verlag 2024, 296 s. ISBN 978-3-8353-5781-5.

HOFFMANN, Gabriel a kol. *Zamlčaná pravda o Slovensku*. Partizánske : Garmond, 1996, 811 s. ISBN 80-85587-04-1.

HOGG, Ian V. *Dictionary of World War II*. Lincolnwood, Ill. : NTC, 1996, 264 s. ISBN ʃ0788198629.

JOHNSON, Paul. *Dějiny 20. století*. Praha : Rozmluvy, 1991, 848 s. ISBN 8085336073.

KAŁĄŻNY, Jerzy – KORZENIEWSKA, Amelia – KORZENIEWSKI, Bartosz (eds.). Der Zweite Weltkrieg im polnischen und deutschen kulturellen Gedächtnis. Siebzig Jahre danach (1945–2015) In *Posener Beiträge zur Germanistik* 36, 2016, 220 s. ISBN 9783631659458.

KEEGAN, John. *The Second World War*. New York : Viking, 1990, 608 s. ISBN 9780670823598.

KEEGAN, John. *Who's Who In World War II*. New York : Oxford University Press, 1995, 182 s. ISBN 978-0195210804.

KULISCHER, Eugen (ed). *Europe on the move : war and population changes 1917-47*. New York : Columbia University, 1948. Druhé vydanie: Leipzig – Frankfurt : Deutsche Nationalbibliothek, 2013, 256 s.

LACKO, Martin (ed.). *Partizánske zločiny v pamäti národa I. (Príbehy z rokov 1944 – 1945)*. Partizánske: Múzeum ozbrojených zložiek SR 1939 – 1945, 2024, 144 s. ISBN 978-80-974511-1-0.

LETZ, Róbert. *Slovenské dejiny VI. 1945 – 1992*. Bratislava : Slovenské literárne centrum, 2021, 474 s. ISBN 9788081191350.

LETZ, Róbert a kol. *Úsilie Slovákov o autonómiu*. Martin : Matica slovenská, 2019, 262 s. ISBN 978-80-8128-230-0.

LETZ, Róbert – MAKYNA, Pavol a kol. *Rok 1918 v historickej pamäti Slovenska a Strednej Európy*. Martin : Matica slovenská, 2020, 274 s. ISBN 978-80-8128-265-2.

LOWE, Keith. *Inferno : the fiery destruction of Hamburg, 1943.* New York : Scribner, 2007, 430 s. ISBN 9780743269001.

LOWE, Keith. *Savage Continent: Europe in the Aftermath of World War II*. New York : St. Martin's Press. 2012, 460 s. ISBN 9781250000200.

MULÍK, Peter. *Rok 1939. Rok slovenských historických rozhodnutí*. Martin : Matica slovenská, 2020, 257 s. ISBN 978-80-8128-266-9.

MULÍK, Peter a kol. *Rok 1945 v slovenských a európskych dejinách*. Bratislava : Matica slovenská, 2016, 340 s. ISBN 9788081281549.

MRVA, Ivan – MULÍK, Peter. *Rok 1918 a Slováci.* Martin : Matica slovenská, 2019, 116 s. ISBN 9788081282249.

PACZKOWSKI, Andrzej. *Půl století dějin Polska 1939–1989*. Praha : Academia, 200, 381 s. ISBN 80-200-0737-7.

PACZKOWSKI, Andrzej (ed.). *Gomułka i inni, Dokumenty z archiwum KC 1948 – 1982.* Londýn : Aneks, 1987, 272 s. ISBN 9780906601372.

PETRUF, Pavol. *USA a studená vojna. Politika amerického imperializmu v Európe 1945-1949*. Bratislava : Nakladateľstvo Pravda, 1985, 277 s.

POLAKOVIČ, Štefan – LACKO, Martin. *Z dejín slovenského exilu (1945 – 1989).* Bytča : Slovenský dejepisný spolok, 2025 (2. vyd.), 49 s. ISBN 9788069154018.

POLMAR, Norman B. – ALLEN, Thomas B. *World War II: America At War, 1941-1945*. New York : Random House, 1991, 940 s. ISBN 978-0394585307.

ŠMIGEĽ, Michal. Protikomunistické a antisovietske aspekty pôsobnosti oddielov Ukrajinskej povstaleckej armády na území Slovenska v rokoch 1945 – 1947. In JAŠEK, Peter (ed). *Protikomunistický odboj v strednej a východnej Európe. (Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie Bratislava 14. – 16. novembra 2011).* Bratislava : Ústav pamäti národa, 2012, s. 454-470. ISBN 978-80-89335-50-3.

SZCZEŚNIAK, Antoni – SZOTA, Wiesław. *Droga do nikąd - Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce*. Varšava : Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej,1973, 587 s.

TISO, Jozef. Zamlčaná pravda o Slovensku. 2. diel, Dr. Jozef Tiso o sebe: Jeho obhajovacia reč pred tzv. Národným súdom v Bratislave dňa 17. a 18. marca 1947. Bratislava : S-G-T Plus, 1996, 419 s. ISBN 808558705X.

Internetové zdroje

Lieux de Mémoire in East Central Europe. Experiences of the past and perspectives | ENRS

LUFT, Elisabeth – MUNKLER, Herfried. 80 Jahre Kriegsende: Verblasst die Erinnerung? In *Zeitgeister. Das Kulturmagazin des Goethe Instituts*. Online: https://www.goethe.de/prj/zei/de/art/26647661.html [cit. 10. 9. 2025].

MORAWIECKI, Mateusz. Poľský premiér pre Postoj. Aktuálnosť dejín 2. svetovej vojny. In *Postoj. Konzervatívny denník*, 5. septembra 2022. Online: https://www.postoj.sk/113675/aktualnost-dejin-2-svetovej-vojny [cit. 20. 9. 2025].

Webový archív Nemeckého spolkového snemu: Príhovor spolkového prezidenta Richarda von Weizsäckera 8. mája 1985v plenárnom sále Nemeckého spolkového snemu k 40. Výročiu ukončenia 2. svetovej vojny. https://www.bundestag.de/dokumente/textarchiv/2025/kw19-de-gedenkstunde-rede-weizsaecker-1062288 [cit. 7. 10. 2025].